

УДК 345.678.1

І. П. Мойсєєнко,
А. І. Когут

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Системно проаналізовано підходи до розуміння поняття економічної безпеки закладів вищої освіти. Сформульовано особливості дослідження безпеки освітніх закладів як економічних та соціальних агентів. Запропоновано визначення економічної безпеки закладів вищої освіти як характеристики, яка забезпечує стійкість реалізації цілей з врахуванням інтересів та факторів функціонування.

Проаналізовано інтереси, фактори, цілі та загрози функціонування сучасних закладів освіти. Аргументовано доцільність їх врахування у забезпеченні розвитку закладів вищої освіти.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, загрози, фактори, інтереси, освітні послуги, економічна безпека.*

Постановка проблеми. Зростання значення економіки знань і перехід до європейського освітнього простору приводять до зростання значення освітньої компоненти економічної безпеки держави та ускладнення умов функціонування закладів вищої освіти. У цих умовах актуальними є дослідження особливостей та умов управління закладами вищої освіти.

Заклад вищої освіти (ЗВО) згідно з українським законодавством про вищу освіту – це освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність. Головна мета діяльності закладів вищої освіти полягає в забезпеченні якісних умов для здобуття вищої освіти, підготовки кадрів, надання всіх видів освітніх послуг, забезпечення безперервності освіти та потребує використання нових форм та інструментів надання освітніх послуг.

Триваюча дискусія щодо ролі ЗВО – соціальний інститут або економічний агент – не перешкодила виникненню ринку освітніх послуг, для якого є справедливими ринкові закони балансу попиту та пропозиції, еластичності ціни тощо.

Визнання ЗВО економічним агентом надає право застосування щодо його діяльності поняття «економічна безпека». Економічна безпека навіть окремого ЗВО стосується не лише його, вона є соціально важливою характеристикою, зважаючи на цілі його функціонування. Актуалізація питання економічної безпеки стосовно ЗВО є наслідком комерціалізації їхньої діяльності.

Для вітчизняних ЗВО в сучасних умовах їхнього функціонування стали актуальними такі суто ринкові поняття, як конкурентні переваги, дефіцит ресурсів, якість послуги, репутація як чинник результатів діяльності, комерціалізація інтелектуальної власності. Підвищення рівня конкурентоспроможності закладів вищої освіти, особливості управління ними в нових умовах потребують уточнення умов формування економічної безпеки закладів вищої освіти, що й зумовило актуальність роботи, її мету й завдання.

Стан дослідження. Сучасні дослідження щодо управління у сфері вищої освіти ґрунтуються на численних працях науковців. Вагомий внесок у висвітлення проблем щодо забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти зробили такі фахівці і науковці, як А. Н. Малолетко [1, с. 3–5], В. Ю. Бархатов [2, с. 20–22], І. С. Стеців [3, с. 34], К. В. Карпова [4], Л. П. Снігир [2, с. 648], В. В. Коврегін [3], В. В. Гіряк [4, с. 1039].

Їхні дослідження стали науково-методичною основою при роботі підходів до удосконалення управління безпекою закладів вищої освіти.

Аналіз підходів до визначення поняття економічної безпеки ЗВО відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Поняття економічної безпеки ЗВО

Автор	Поняття	Ключові слова
Снігір Л. П. [5]	Як єдина цілісна система, діяльність якої спрямована на забезпечення стабільності та розвитку із врахуванням стратегічних перспектив діяльності закладу	Система, стабільність, стратегії
Коврегін В. В. [6]	Економічна захищеність закладу освіти та інтересів його учасників від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дозволяє надійно зберегти й ефективно використовувати для виконання своєї місії свій економічний потенціал. Це стан вишу, у якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ЗВО	Ресурси, загрози, інтереси, потенціал
Гіряк В. В. [7]	Процес забезпечення фінансово-економічної безпеки ЗВО у динаміці – це виконання дій за необхідними параметрами й методикою, скерованих на створення умов забезпечення його стійкості	Процес, динаміка, стійкість
Козаченко Г. В., Тюленев Г. Д., Погорелов Ю. С. [8]	Стан ЗВО, який є таким, що дає змогу йому бути стійким до впливу зовнішніх та внутрішніх змін середовища функціонування і одночасно виконувати належну йому соціальну роль у суспільстві з розвитку людських талантів та креативності, а не лише надавати освітні послуги	Стійкість ЗВО, фактори, цілі

Узагальнено автором.

У поданих у таблиці 1 визначеннях поняття «економічна безпека ЗВО» використано захисний, ресурсно-функціональний, вузькофункціональний та гармонізаційний підходи. Застосовувати захисний підхід до економічної безпеки ЗВО можна, але загрози та ризики для його діяльності є принципово іншими, ніж для підприємства, тобто для опису економічної безпеки ЗВО у термінах захисного підходу необхідний аналіз специфічних загроз і ризиків.

Актуальним для розуміння та опису економічної безпеки є ресурсно-потенціальний підхід, який описує стан економічної безпеки через використання таких складових, забезпечуючи комплексний підхід до всіх аспектів та ресурсів, що впливають на економічну стійкість та визначають можливість реалізації стратегій. Особлива цінність вузькофункціонального підходу в тому, що майже всі українські ЗВО сьогодні відчувають проблеми з кількістю абітурієнтів, які вкрай негативно впливають на їхню економічну безпеку.

Специфічність ризиків та загроз у діяльності ЗВО, її державне регулювання та державне фінансування зумовлюють певну неадекватність застосування гармонізаційного підходу стійкого функціонування, який показав свою придатність для комерційних підприємств. Адже принципово явні інтереси зацікавлених сторін (ЗВО, абітурієнтів, студентів, державних організацій) є апіорі узгодженими, але це не означає високий рівень економічної безпеки, насамперед, через значне посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, актуалізацію наслідків демографічної кризи в Україні наприкінці 90-х рр. XX ст. тощо [5].

Так, серед наявних підходів для опису та цільового підвищення економічної безпеки ЗВО найбільш актуальними є ресурсно-функціональний та вузько-функціональний підходи.

Необхідно вибрати підхід до забезпечення економічної безпеки ЗВО з числа поданих – захисний (захист від пагубного впливу зовнішнього середовища, забезпечення стійкості діяльності у різних, зокрема несприятливих умовах зовнішнього середовища), ресурсно-потенціальний (таке використання ресурсів, що сприяє запобіганню загроз і забезпеченню стабільного функціонування підприємства сьогодні та у майбутньому), ситуативний (мінімізація втрат від загроз, контроль за власністю, захист економічних інтересів) [5].

Отже, заклад вищої освіти як об'єкт економічної безпеки є унікальним, оскільки на відміну від інших об'єктів економічної безпеки на мікрорівні (підприємств та організацій) виконує важливі для суспільства завдання розвитку людських талантів та креативності.

У численних дослідженнях економічної безпеки закладу вищої освіти виділяють такі її складові:

- фінансова складова – вважається найважливішою, оскільки фінансові відносини є основою будь-якої економічної системи;
- інтелектуальна й кадрова складові: охоплюють взаємопов'язані та водночас самостійні напрями діяльності ЗВО;
- технічна складова: наявність аудиторних площ відповідно до встановлених норм, оснащення комп'ютерних, лабораторних, аудиторій підручними матеріалами для проведення занять;
- технологічна складова: забезпечення проведення занять із дотриманням вимог щодо викладання навчальних дисциплін (індивідуальні плани викладачів, навчальні, робочі програми, методичні матеріали тощо);
- нормативно-правова складова: забезпечення організації освітнього та наукового процесу згідно з вимогами чинного законодавства України як суб'єкта приватного чи державного сектору економіки різного галузевого підпорядкування;
- інформаційна складова: використання та захист інформації двох середовищ – внутрішнього й зовнішнього функціонування ЗВО [1–7].

Виділення економічної безпеки закладу вищої освіти як найважливішого елемента економічної безпеки держави зумовлено такими обставинами:

- необхідність урахування нових факторів у вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки ЗВО у змінених соціально-економічних та інституційних умовах;
- важливість урахування специфічних особливостей економіки освіти у вирішенні проблем безпеки ЗВО.

Мета цієї статті – визначити поняття економічної безпеки закладів вищої освіти, враховуючи інтереси та чинники забезпечення надання освітніх послуг.

Виклад основних положень. За результатами дослідження сутності поняття «економічна безпека», підходів щодо її трактування та пояснення, закладу вищої освіти як об'єкта економічної безпеки, її дуального характеру в Україні, який зумовлений визнанням ЗВО одночасно соціальним інститутом та економічним агентом, сформульовано визначення економічної безпеки ЗВО. Економічна безпека ЗВО – це як якісна характеристика соціально-економічної системи, яка забезпечує стійкість реалізації її цілей з врахуванням інтересів та факторів її функціонування.

Як елемент єдиної системи вищої освіти закладу вищої освіти знаходиться в постійній взаємодії зі зовнішнім соціально-економічним середовищем. Функціонування ЗВО як суб'єкта господарювання, за-

лежить від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, відображених у таблиці 2.

Таблиця 2

Сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників функціонування ЗВО

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
Потік абітурієнтів і частки в них бюджетників та контрактників	Трудові ресурси – професорсько-викладацький склад, науковий, навчально-допоміжний, науково-допоміжний та адміністративно-допоміжний персонал
Потік осіб, які підвищують свою кваліфікацію та науковий рівень – аспіранти, докторанти, студенти факультетів підвищення кваліфікації, слухачі курсів перепідготовки тощо	Якість матеріально-технічних ресурсів – навчальне та наукове обладнання, навчальна та наукова література, програмне забезпечення
Зміна обсягів та структури фінансування освітніх послуг	Повнота та якість інформаційного забезпечення навчального процесу та наукових досліджень
Скорочення доходів і зниження економічної активності користувачів освітніх послуг	Відсутність оптимізації структури вищого навчального закладу та бюджетних витрат
Зменшення бюджетних надходжень і обмеження витрат закладу вищої освіти на розвиток освітньої, наукової, господарської діяльності	Зменшення стимулювання освітньої та наукової діяльності професорсько-викладацького складу

Складено авторами.

Зниження стимулювання праці професорсько-викладацького складу в майбутньому може спричинити до неякісного викладання навчальних дисциплін, гальмування розвитку наукової діяльності та, як наслідок, втрати кваліфікованих фахівців.

Збільшення бюджетних надходжень і витрат закладів вищої освіти на розвиток освітньої, наукової, господарської діяльності забезпечують якісні зміни в освіті та потенціал для майбутнього розвитку країни. Так, важливе місце у забезпеченні економічної безпеки ЗВО займає своєчасне виявлення загроз, що являють собою сукупність наявних та потенційно можливих чинників, які створюють

небезпеку для функціонування освітнього сектору економіки. Тому узагальнені фактори, що впливають на забезпечення необхідного рівня економічної безпеки ЗВО, поділено на два блоки – фактори макро- та мікроекономічного рівнів [2].

Заклад вищої освіти впливає на формування зовнішнього середовища, визначаючи його культурний та інтелектуальний розвиток. Цей вплив виявляється через інтереси:

- випуску кваліфікованих фахівців;
- підготовки науково-педагогічних кадрів;
- перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів;
- виконання науково-дослідних робіт;
- впровадження результатів наукових досліджень у виробництво та навчальний процес.

Заклади вищої освіти пред'являють також певні вимоги до рівня підготовки абітурієнтів, кваліфікації та професійних навичок працівників для задоволення сучасних цілей функціонування ЗВО, а саме:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності ЗВО;
- забезпечення високого рівня технічної та технологічної забезпеченості освітнього та наукового процесу ЗВО;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління ЗВО;
- якісна правова захищеність усіх аспектів освітньої та наукової діяльності ЗВО;
- гарантування захисту інформаційного поля, комерційної таємниці й необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи ЗВО;
- збереження та розвиток інтелектуального потенціалу й ефективна організація безпеки персоналу ЗВО.

Забезпечення виконання цих інтересів функціонування ЗВО спонукає оперативню змінювати процес навчання, методики їх викладу й передбачати зміни в запитах споживачів освітніх послуг, налагоджувати структурні зв'язки з навчальними закладами країн Європейського Союзу та світу.

Водночас слід враховувати такий перелік сучасних загроз функціонування внутрішнього середовища ЗВО:

- неефективне управління освітньою установою;
- низький рівень навчального та наукового процесу;
- зменшення кількості студентів через зниження рівня привабливості освітнього закладу;
- неефективна робота з потенційними й реальними спонсорами та роботодавцями;

- зниження якісного рівня професорсько-викладацького складу;
- корупція в організації освітніх послуг тощо.

Висновки. У сучасних умовах ефективний розвиток закладів вищої освіти і їх економічна безпека не можуть бути досягнуті лише наявністю їх високого інтелектуального та кадрового потенціалу. Для підвищення стійкості функціонування закладів вищої освіти необхідно враховувати й інтереси суспільства, й кадрового складу в наданні освітніх послуг необхідного рівня та переліку, загрози та фактори зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування, організації забезпечення системи економічної безпеки.

1. Карпова К. В. Вищий навчальний заклад приватної форми власності як об'єкт економічної безпеки та суб'єкт освітньої господарської діяльності. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.econmy.nauka.com.ua>

2. Снігир Л. П. Фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 9. С. 648–649.

3. Коврегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2...

4. Гірняк В. В., Козьмук Н. І., Лук'янська О. В. Фінансово-економічна безпека вищих навчальних закладів в умовах євроінтеграції вищої освіти України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 1038–1042.

5. Козаченко Г. В., Тюленев Г. Д., Погорелов Ю. С. Економічна безпека вищого навчального закладу: підгрунття забезпечення. URL: 77.121.11.9/handle/PolNTU/201

6. Малолетко А. Н. Экономическая безопасность вуза: структурное разрушение системы финансового обеспечения. URL: <http://finanal.ru/007/ekonomicheskaya-bezopasnost-vuza-strukturnoe-razrushenie-sistemy-finansovogo-obespecheniya>

7. Бархатов В. Ю., Пугач В. Н., Алимова Н. К. Экономическая безопасность ВУЗа. URL: www.naukovedenie.ru/sbornik1/2-I.pdf

8. Стеців І. С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування. *Вісник ЛНПУ*. 2010. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10021/1/34.pdf>

Moyseenko I. P., Kohut A. I. Economic safety formation of higher education institutions

In the article, higher educational establishments are considered as economic entities, the main purpose of which is to provide high-quality conditions for higher education, training, providing all types of educational services, ensuring the continuity of education.

Recognition of an institution of higher education by an economic agent gives the right to apply the concept of «economic security» in relation to its activities. The

economic security of a higher education institution is not just about it, it is a socially important characteristic, considering the goals of its functioning.

Actualization of the issue of economic security in relation to the institution of higher education is a consequence of the commercialization of their activities. The article systematically analyzes approaches to the understanding of the economic security concept of the higher education institution. Research peculiarities of the safety of educational institutions as economic and social agents are formulated.

It is established that among the available approaches for the description and targeted improvement of the economic safety of the institution of higher education the most relevant are resource-functional and narrow-functional approaches

The definition of economic security of the higher education institution is offered as a characteristic, which ensures the stability of the goals realization taking into account interests and factors of functioning. As an element of a unified higher education system, a higher education institution is in constant interaction with the external socio-economic environment.

Therefore, when its functioning takes into account the factors of the internal and external environment of functioning, the relevant factors of micro and macro level.

The typologies of interests, factors and threats of functioning of modern educational institutions are analyzed and formulated. Ensuring the fulfillment of the interests of the functioning of modern educational institutions prompts promptly to change the learning process, the methods of their presentation and to provide for changes in the requests of the users of educational services themselves, to establish structural relations with educational institutions of the European Union and the world.

Key words: *higher education institution, threats, factors, interests, educational services, economic security.*

Стаття надійшла 10 грудня 2018 р.